

Títova politika prema saveznicima u pitanju Istre i Slovenskog primorja 1941–1944.*

Pitanje revizije jugoslavensko-talijanske rapalske granice, iako ne precizno, naslutilo se rano u narodnooslobodilačkom ratu. Međutim, u onakvim uvjetima, u kojima se podijeljena Jugoslavija našla prema okupatoru, kvinslinzima i saveznicima, pitanje Istre i Slovenskog primorja rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta moglo je samo da postavi programski. Upravo takve su formulacije o Slovenskom primorju date na savjetovanju KPJ u Zagrebu, u svibnju 1941. godine, i o Istri u proglasu CK KPH, u lipnju 1941. godine.¹ Već po načinu djelovanja, ti apeli nisu imali deklarativan karakter, nego su bili smjernice za akciju. Centralni komitet KP Hrvatske i KP Slovenije prišli su odmah pripremama za organiziranje oružane borbe protiv talijanskog okupatora s obje strane granice.

Dakako, u ranijem periodu razvoja narodnooslobodilačkog pokreta u Istri i Slovenskom primorju nisu bili sazreli uvjeti da se političko pitanje tih krajeva pokrene na međusavezničkom planu. Treba imati u vidu da je u to vrijeme Vrhovni štab NOV i POJ vodio borbu u prvom redu za razvoj i učvršćenje NOP-a u zemlji.

Realizam, jedna od osnovnih karakteristika rukovođenja Vrhovnog štaba i samog Tita, nalagao je da se najprije rješavaju oni problemi, koji su bitni u datom vremenu, ne opterećavajući se većim brojem pitanja nego što ima izgleda da tada budu riješeni. Otuda Tito prepušta aktivnost glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije, odnosno njihovim centralnim komitetima, u oblastima preko stare jugoslavensko-talijanske granice i podržava ih, ali se sam bez nužde ne upliće u njihovo djelovanje. Osnovna misao koju je Vrhovni štab tada zastupao bila je — neprekidno omasovljivati narodnooslobodilački pokret u tim oblastima, ne pokrećući njihovo pitanje kod saveznika dok objektivno nema nikakvih izgleda za neke koristi od toga. Osim veze s Kominternom, Vrhovni štab sa zapadnim saveznicima dugo nije imao takve službene kontakte koji bi se mogli koristiti za pokretanje toga pitanja.

Po svemu sudeći Tito je rano uočio da se Istra i Slovensko primorje neće moći pripojiti na stari, klasičan način — isključivo diplomatskom borbom, notama i memorandumima, pozivajući se na statistike, prošlost i etnički

* U naučnom aparatu ovog rada navedena je pretežno literatura. Citirani ili drukčije korišteni podaci nalaze se u arhivu Vojnohistorijskog instituta kao još nesređeni, tek prikupljeni fond različite provenijencije. Primj. V. K.

¹ O pitanju priključenja Istre i Slovenskog primorja Jugoslaviji V. Kljaković, Narodnooslobodilački pokret i pitanje jugoslavenske zapadne granice 1941–1943. godine, JIČ, 4/1969.

sastav, pa ni u uvjetima postojanja Atlantske povelje o pravima naroda na samoopredjeljenje. Ako bi mala zemlja, kao što je Jugoslavija, u odnosu na velike savezničke sile sjela za zeleni sto samo s tim argumentima, riskirala bi — kako nas uči povijest — da pozitivno rješenje njenih prava bude uvjetovano interesima vodećih sila. Otuda Titova neprestana upućivanja da narodnooslobodilačka borba u Istri i Slovenskom primorju treba da obuhvati sve stanovništvo, da se razvije mreža narodne vlasti i uputi u jedinice NOV i POJ što više stanovnika tih krajeva. Ako narod Istre i Slovenskog primorja bude listom aktivno zahvaćen narodnooslobodilačkim pokretom, to će biti osnovni argument u borbi na međusavezničkom planu za poštovanje njegovog opredjeljenja. Kako ćemo vidjeti, Tito je to iskoristio već u prvoj prilici kad mu se ukazala.

Narodnooslobodilački pokret u Istri i Slovenskom primorju u prve dvije godine oslobodilačkog rata dao je izvanredne rezultate koji su snažno došli do izražaja u prelomnom periodu na Sredozemlju — u padu fašizma, u srpnju 1943. godine, i kapitulaciji Italije, dva mjeseca kasnije. Poznati su tadašnji rezultati oslobodilačke borbe, kada je narod tih krajeva masovnim ustankom pokazao svoje opredjeljenje za priključenje Jugoslaviji.² Taj svojevrsni narodni plebiscit slijedile su i formalne objave: 13. rujna 1943. godine Okružni narodnooslobodilački odbor za Istru objavio je priključenje Istre Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji i 16. rujna Vrhovni plenum Oslobodilne fronte slovenskega naroda proglasio je priključenje Slovenskog primorja Sloveniji, odnosno Jugoslaviji. Svega nekoliko dana kasnije, 20. rujna, Narodnooslobodilačko vijeće za Slovensko primorje prihvatilo je tu odluku; istog dana ZAVNOH je usvojio odluku Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Istru, proglašivši još priključenje i drugih otuđenih dijelova matici zemlji. Na drugom zasjedanju AVNOJ-a, u studenom 1943. godine, potvrđene su te odluke, što je na unutrašnjem političkom planu bio značajan povijesni čin.³

Moglo bi se reći da se otada to pitanje prenosi na međusavezničku platformu. Na prvom sastanku Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, 3. prosinca 1943, zaključeno je da se počne sa širom međusavezničkom diplomatskom i političkom aktivnošću. Tito je savjetovao da se ide postepeno na realizaciju onih ciljeva, za koje se pokaže više izgleda na uspjeh, a ne da se pokrene sve odjednom. U tom drugom slučaju neuspjesi bi bili neizbježni, a posljedice negativne po naše interese. Ne treba bez nužde ništa riskirati. Politiku opreza i postupnosti, koju je provodio i do tada u svakoj prilici, Tito je primijenio i na tom polju, izuzetno osjetljivom i delikatnom. Taj stil rada objasniti će mnoge njegove poteze u odnosima sa saveznicima, naročito uočljive u odnosima s Velikom Britanijom. Iz dotadašnjeg držanja tri vodeće savezničke sile prema jugoslavenskim zahtjevima na Istru i Slovensko primorje, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, odnosno njegov predsjednik, maršal Tito, konstatali su: sovjetska vlada je, bez izrazitih vanjskih manifestacija, bila naklonjena tim našim zahtjevima; američka vlada se nije vidnije uplitala u to pitanje, a britanska vlada vodila je od početka određenu politiku. S obzirom da

² V. o tome knjigu: Priključenje Istre Federalnoj državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federalnoj Jugoslaviji 1943—1968, izd. Sjeveroadranskog instituta, Rijeka 1968.

³ V. Kljaković, n. dj., 192—3.

su britanski utjecaj u tom dijelu Evrope prešutno priznali glavni saveznički partneri — što je vrlo rano uočeno i u Vrhovnom štabu NOV i POJ — to se djelovanju Velike Britanije u Jugoslaviji poklanjala odgovarajuća pažnja.

Posredstvom britanske misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, sve odluke Drugog zasjedanja Avnoja prenesene su Britancima. Ali odgovor na njih nije stigao; preko svega prešlo se šutnjom. To britansko ignoriranje naših zahtjeva pokazivalo je da će biti duga i teška politička borba za realizaciju, uz ostalo, i odluka o Istri i Slovenskom primorju na savezničkom planu, posebno u konfrontiranju s britanskom politikom. Već od formiranja nove talijanske vlade Pietra Badoglia iz postupaka, izjava i proklamacija te vlade o integritetu njena dotadašnjeg teritorija, moglo se uočiti da iza toga stoji britanska politika. Zapažena je pojačana britanska osjetljivost na našu akciju prema svakom dijelu naše zemlje koji je ranije bio otuđen.⁴

Na osnovi tih i drugih indicija, Tito je došao do zaključka da se ta politika svodi na riješenost britanske vlade da očuva nepromijenjene granice u tom dijelu Evrope, bez obzira na težnje naroda ovih teritorija i politiku Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.

Ta je konstatacija zahtijevala da se precizira taktika Nacionalnog komiteta prema tome pitanju. Potvrdila se Titova preporuka na prvom sastanku Nacionalnog komiteta, 3. prosinca, da se ne izvode nikakvi prenegljeni potezi. Jedini siguran put ka uspjehu bio je da se u Istri i Slovenskom primorju nastavi produbljavanje i jačanje narodnooslobodilačkog pokreta, razvijaju organi narodne vlasti, održi intenzivan priliv boraca tih krajeva u jedinice NOV i POJ i djeluje na jačanju suradnje između slavenškog i romanskog stanovništva u tim regijama onako kako je Tito od početka savjetovao. Na vanjskopolitičkom planu trebalo je poduzeti takve korake koji će saveznike, posebno Britance, dovesti do zaključka da su naši zahtjevi trajno aktualni. Takvu akciju u tom periodu trebalo je voditi na istom terenu, na kome su je u suprotnom pravcu vodili i Britanci, i činiti je sve jačom.

S obzirom na to da se već u početku 1944. godine opći vanjskopolitički položaj narodnooslobodilačkog pokreta razvijao vrlo povoljno, naročito prema zapadnim saveznicima, u prvoj polovici godine Tito unosi nove elemente u borbu za Istru i Slovensko primorje. U stilu politike neprestanog uskladjivanja zahtjeva i mogućnosti, Tito nastoji da zapadni saveznici dozvole da se bivši pripadnici talijanske vojske jugoslavenskog porijekla iz Istre i Slovenskog primorja priključe NOVJ.⁵ O tome je potkraj svibnja u Londonu razgovarao delegat NOVJ, dr Vladimir Velebit, s britanskim premijerom Winstonom Churchillom, koji mu je tada obećao da će to pitanje proučiti. Odmah poslije toga Tito traži podršku tim zahtjevima od sovjetske vlade, i u tome uspijeva, mada ni tada pitanje Istre i Slovenskog primorja nije postalo predmet razgovora između vodećih

⁴ Tako, čim su čuli da je jedan naš manji sastav zaposjeo otok Palagruž, koji je do rata pripadao Italiji, Britanci su zahtijevali od nas da ga evakuiramo.

⁵ Partizanski dnevnik dra Josipa Smodlake, datum 26. ožujka 1944. Rukopis u privatnom posjedu dra Slovena Smodlake.

zemalja antifašističke koalicije.⁶ Pojačavajući tu akciju, Tito daje zadatak povjereniku za vanjske poslove Nacionalnog komiteta dru Josipu Smodlaku da se angažira u polemici s talijanskim političarom grofom Sforzom oko pitanja granica.⁷ Zapravo, to je početak polemike s talijanskom vladom i nekim talijanskim ličnostima oko pitanja Istre i Slovenskog primorja. U razgovoru sa Šubašićem na Visu, u lipnju, Tito ističe pitanje Istre i Slovenskog primorja. On zagrijava predsjednika kraljevske vlade za pripajanje tih krajeva Jugoslaviji, nastojeći da ga pridobije za porteparolea tih težnji kod Britanaca. Tito sâm ni u usmenim ni u pismenim izjavama još ništa ne postavlja kategorički; on još ispituje mišljenja mjerodavnih savezničkih ličnosti. U tekstu sporazuma Tito—Šubašić od 16. lipnja 1944. godine, koji su obojica potpisali, nema izričitih izjava o teritorijalnim zahtjevima, ali ima jedva primjetnih naslućivanja. Npr. Šubašićeva se vlada obavezuje da dovede u sklad rad predstavništava u inozemstvu i rad u međusavezničkim komisijama »sa zaštitom naših narodnih prava, sa potrebama naroda i s narodnooslobodilačkom borbom u zemlji«.⁸

Nastojanje da se Šubašić pridobije za takvo rješenje pitanja Istre i Slovenskog primorja bilo je uspješno. To se javno manifestiralo u deklaraciji Šubašićeve vlade od 8. kolovoza, u kojoj piše:

»Vlada će nastojati da se u skladu s postavljenim ciljevima rata oslobode i pripoje Jugoslaviji svi oni krajevi u kojima živi naš narod, i koji nisu do sada bili sastavni dio Jugoslavije, i da se toj i takvoj Jugoslaviji osigura puna državna nezavisnost i suverenost.«

Britanska popuštanja u nekim važnijim zahtjevima Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, koja su se u prvoj polovici 1944. godine čitovala u prepisci između Tita i Churchilla i Britanci ih u praksi provodili prema četnicima Draže Mihailovića i Mihailoviću lično, nisu ni najmanje pridonijela da Tito izmijeni svoje stajalište prema odlukama Drugog zasjedanja Avnoja, pa prema tome i u pitanju Istre i Slovenskog primorja. Doduše britanski ustupci nisu bili time uvjetovani, ali se očekivalo »omekšavanje« u općim stavovima Nacionalnog komiteta što je potpuno izostalo. U Nacionalnom komitetu, međutim, trajali su razgovori o našim teritorijalnim zahtjevima.⁹ U praksi Tito je i dalje postepeno vodio akciju oko Istre i Slovenskog primorja, izbjegavajući bilo kakav nagao potez koji bi Britanci mogli iskoristiti. Stoga je za sredinu 1944. godine u tome pitanju karakteristično produžavanje akcije dra J. Smodlake, koji o njemu uglavnom polemizira s talijanskim političarima.

U sredini 1944. godine međunarodna aktivnost Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije bila je vrlo intenzivna. To je vrijeme kad je Britanija pritiskom na Nacionalni komitet nastojala osigurati svoj politički utjecaj u budućoj obnovljenoj Jugoslaviji i borila se za održanje dinastije u njoj, dok se Nacionalni komitet borio za savezničko priznanje postignutih političkih rezultata. U takvim okolnostima težište nastojanja Nacionalnog komiteta bilo je na savezničkom priznanju svih rezultata Dru-

⁶ Ibid., datum 6. lipnja 1944. godine.

⁷ Ibid., datum 22. lipnja i 4. srpnja 1944. godine.

⁸ »Vlada federativne Jugoslavije«, izd. Ministarstvo narodne odbrane, Beograd 1945, 48.

⁹ Partizanski dnevnik dra Josipa Smodlake, datum 18. lipnja 1944. godine.

gog zasjedanja Avnoja, a ne samo nekih njegovih odluka. Kroz tu prizmu treba gledati sveukupnu Titovu aktivnost na međusavezničkom planu toga vremena, posebno u razgovorima koje će voditi s najvišim britanskim vojnim i političkim ličnostima. Prema tome, pitanje Istre i Slovenskog primorja bilo je sastavni dio tih pitanja, ali ne jedino. Međutim, ono će se brzo pretvoriti u dominirajuće: u epilogu razgovora, kako ćemo vidjeti, pitanje Istre i Slovenskog primorja dobit će snažnu međunarodnu afirmaciju i izbiti u prvi plan.

Već potkraj prvog kvartala 1944. godine u pitanju Istre i Slovenskog primorja javili su se novi elementi. Na istočnoj je fronti Sovjetska vrhovna komanda pokazala u velikim operacijama od prosinca 1943. do travnja 1944. godine da je težište njene ofenzive na južnom dijelu fronta, u Ukrajini. Za manje od četiri mjeseca silovitih udara, na početku travnja već je Crvena armija prešla granicu Rumunjske i stigla pred vrata Mađarske i Čehoslovačke. Za to vrijeme britanska i američka armija u Italiji vodile su teške borbe na rijekama Volturno i Sangro, tek na polovici Apeninskog poluotoka.

Britanska vlada bila je uznemirena zbog sovjetskog napredovanja ka Podunavlju, pa je to pitanje razmatrano u svibnju na zasjedanju Imperialne konferencije u Londonu. Churchill je vidio u uspješnom nastupanju Crvene armije u zemljama južne i jugoistočne Evrope »komunističke intrige«. ¹⁰ On je 4. svibnja pisao: »Očigledno se približavamo konfrontiranju sa Rusima u vezi njihovih komunističkih intriga u Italiji, Jugoslaviji i Grčkoj [...]. Churchill sa svojim mišljenjima o tome upoznaje i Roosevelta 31. svibnja. I narednog mjeseca zaokuplja ga taj problem. U srpnju razmatra mogućnost da Turska uđe u rat. U tom slučaju možda bi se njene armije na Balkanu postavile između vojski zapadnih saveznika (kojima bi uglavnom služile) i Crvene armije. U toj nervozni osvježavajuće je djelovalo brže napredovanje savezničkih armija u Italiji koje je počelo u drugoj polovici svibnja. Ali odatle je Podunavlje bilo još jako daleko.

Osmog lipnja britanski načelnici štabova zatražili su da se podnese izvještaj o mogućnostima pomorskog desanta na Istru. Na sastanku, 13. lipnja, angloameričkog Kombiniranog odbora načelnika generalštabova britanski šefovi pokrenuli su pitanje operacije »na Jadranu« i o tome se diskutiralo. Američki prijedlog da se u Italiji napreduje do linije Pisa — Rimini, Britanci su prihvatili i predložili da se »u vidu srpa skrene ka Istri i tamo izvede pomorsko iskrcavanje«. U zaključcima toga sastanka iznesene su tri varijante za pomorski desant na Sredozemlju, kada se dostigne spomenuta linija, od kojih je jedna »amfibijska operacija u gornjem dijelu Jadrana«, pod čim se razumijeva Istra i Slovensko primorje. Britanci su bili uporni da se to prihvati, pa je general Wilson 19. srpnja saopćio Kombiniranom odboru načelnika generalštabova da je najkorisnije energično nastupati kroz Italiju, upasti u Padsku ravnicu i, uz kombinacije s pomorskim desantom na obalu Istre, zauzeti Trst, prodrijeti kroz Ljubljanski prolaz u Austriju i Mađarsku. To je zastupao i general Alexander,¹¹ a s time se složio i Churchill.

¹⁰ W. Churchill, *The Second World War*, vol. VI, 63—4, London 1954; V. Čerčil, *Drugi svetski rat*, tom VI, 66—7.

¹¹ W. Churchill, *ibid.*, 53; V. Čerčil, *ibid.*, 55—56.

Britanci su te i druge kombinacije s Istrom neprestano isticali. Ipak, Kombinirani odbor načelnika generalštabova odložio je uvjetno kombinacije s Istrom radi iskrcavanja u južnu Francusku — što su Amerikanci uporno zahtijevali — usprkos suprotnom mišljenju generala Wilsona i Alexandera. Ipak se Britanci nisu sasvim odrekli ideje o Istri, upravo zbog spomenutih kombinacija u Podunavlju. Uviđajući da Amerikanci nisu za istarski pravac, da se ne bi oslabile savezničke operacije u Francuskoj, čini se da su Britanci tada došli na ideju da se i pored odvajanja znatnih savezničkih snaga iz Italije za iskrcavanje u južnu Francusku, razmotri mogućnost prodora kroz Istru u Podunavlje. U svakom slučaju, rezultat tih meditiranja i konzultiranja mogao se uskoro vidjeti.

Da bi razbistrio situaciju i osobno utjecao na njen razvoj, Churchill je potkraj srpnja odlučio da dođe u Italiju. »Ne želim nikakav veliki program, niti da se angažiram bilo s kim osim sa Vama, Wilsonom i Titom«, pisao je Churchill 4. kolovoza generalu Alexanderu.¹² Ta tri imena pokazuju da je Churchill htio saslušati vrhovnog komandanta savezničkih snaga na sredozemnom ratištu, generala Wilsona, šta će u datim prilikama raditi, zatim komandanta savezničkih armija u Italiji, generala Alexandera, da vidi kakvi su njegovi izgledi za brže nastupanje preko Italije na sjever i mogućnost da skrene na istok, u Podunavlje, i napokon maršala Tita, komandanta oslobodilačkih snaga u zemlji kroz koju bi snage zapadnih saveznika morale proći ako ovim pravcem krenu. Bilo je jasno da bi Istra i Slovensko primorje bili osnova za dalje napredovanje u srednju Evropu. Utoliko je Churchill bio potreban susret s Titom.

Šef britanske misije pri Vrhovnom štabu, brigadir Fitzroy Maclean, prenio je Titu poziv da u Italiji posjeti generala Wilsona. Kad je poslije jednog odlaganja Tito prihvatio poziv, otpočele su pripreme za put, mada Tito nije znao s kim će se sve susresti. Za bilo kakvu temu koja će se pokrenuti, Tito je imao na umu nekoliko važnih činjenica: čvrst položaj narodnooslobodilačkog pokreta kako se do tada afirmirao kod saveznika, stvarnu vojnu i političku snagu toga pokreta, položaj Šubašićeve emigrantske vlade poslije Viškog sporazuma Tito—Šubašić i odluke Drugog zasjedanja Avnoja. Tito je pretpostavljao da će u razgovorima u Italiji biti pokrenuto i pitanje naših granica, pa je zatraženo od dra J. Smodlake da pribavi ugovore o ranijem razgraničenju s Jugoslavijom.

U prvoj polovici srpnja Šubašić je skrenuo pažnju Titu da Britanci teže dominaciji na cjelokupnom jadranskom prostoru, što je potvrđivalo Titove stare sumnje u planove Britanije na Balkanu. S obzirom na nedovoljno jasno izražene namjere Britanaca prema istočnoj obali i otocima Jadrana, Tito je ocijenio da u razgovorima u Italiji treba više saznati šta Britanci namjeravaju nego se unaprijed izjašnjavati. U slučaju otvorenog dijaloga, koji bi eventualno Britanci pokrenuli o bilo kojem pitanju, pa i o Istri i Slovenskom primorju, upoznati ih s mišljenjem Nacionalnog komiteta.

Nakon dolaska u Italiju, Tito se sastao 6. kolovoza sa savezničkim komandantom sredozemnog ratišta, generalom H. M. Wilsonom. U jednoj prilici Tito mu je postavio pitanje kakvi su saveznički planovi za stvaranje mostobrana na jugoslavenskom tlu. Odgovor je bio: zasada se ne raspo-

¹² W. Churchill, *ibid.*, 79; V. Čerčil, *ibid.*, 82.

laže ni opremom ni potrebnim snagama za takav pothvat. U drugom susretu s Wilsonom, 10. kolovoza, Tito pokreće pitanje vojnika bivše talijanske vojske slavenskog porijekla koji su rođeni u Istri i Slovenskom primorju, tada prikupljeni na Korzici, i zahtijeva da im se omogućiti stupanje u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije. Na taj prijedlog Wilson je odgovorio da je tim bivšim talijanskim vojnicima američka komanda povjerila za tri naredna mjeseca »vrlo važan zadatak« i da se »iz operativnih razloga« ne može udovoljiti toj želji. Dodao je da mogućnost njihovog stupanja u Narodnooslobodilačku vojsku i poslije tri mjeseca pokreće pravno pitanje tih vojnika, o čemu treba da raspravlja Savjetodavni odbor za Italiju.¹⁸ Nasuprot tome, Britanci nisu načelno zabranjivali prikupljanje i uključivanje u Narodnooslobodilačku vojsku bivših jugoslavenskih interniraca u Italiji i sjevernoj Africi, ni ratnih zarobljenika, pripadnika bivše jugoslavenske vojske. Takav tretman Britanci su primijenili samo prema jugoslavenskim državljanima. Tome se nije protivio ni Wilson na drugom sastanku s Titom.

U međuvremenu, 7. kolovoza, sastao se Tito s generalom H. Alexanderom, komandantom savezničkih snaga u Italiji. Tom prilikom Tito je dobio povoljan utisak o razumijevanju koje je pokazao general Alexander za prijedlog o primanju u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije bivših pripadnika talijanske vojske iz Istre i Slovenskog primorja i o naklonosti Alexandera prema odlukama Drugog zasjedanja Avnoja o Istri i Slovenskom primorju. Ta Alexanderova razumijevanja nisu bila ni u kakvoj suprotnosti s vojnim kombinacijama Britanaca prema Istri i Slovenskom primorju. I, napokon, nisu nikoga obvezivala, jer Alexander nije imao nikakva ovlaštenja da u tom smislu nešto i učini.

Titu nisu izmakli iz vida različiti pogledi Wilsona i Alexandera o istom pitanju, o čemu je našao potvrdu na spomenutom drugom sastanku s Wilsonom, 10. kolovoza. To je Tita navelo na još veći oprez u prilaznju tom pitanju u razgovorima koji su još predstojali u Italiji. Oprez i suzdržljivost, koje je pokazao sve do susreta sa predsjednikom britanske vlade, W. Churchillom, bili su potpuno opravdani. Ti susreti potvrđivali su pretpostavku da će se za svaki korak ka rješnju pitanja Istre i Slovenskog primorja s Britancima morati voditi teška politička borba.

Churchill je krenuo na sastanak s Titom pod utiskom napredovanja anglo-američkih snaga kroz Italiju i Alexanderovog ranijeg uvjeravanja da će usprkos smanjenju snaga radi iskrcavanja u južnoj Francuskoj moći prodrijeti do njemačke obrambene tzv. Gotske linije u sjevernoj Italiji (linije Pisa—Rimini) i u kolovozu je probiti, da bi otvorio slobodan put prema Padskoj ravnici i dalje na istok kroz Ljubljansku kotlinu ka Austriji i Mađarskoj.

Churchill je došao u Casertu da se sastane s Titom i s njim raspravi mnoga važna pitanja jugoslavenske problematike, kao što je odnos Nacionalnog komiteta prema Šubašićevoj vladi, pitanje kralja Petra, pitanje budućega društvenog uređenja Jugoslavije i pomoći saveznika Narodnooslobodilačkoj vojsci, o odnosima nove Jugoslavije prema susjednim zem-

¹⁸ Pet dana kasnije, dakle poslije susreta Tita i Churchilla, to je Wilsonovo objašnjenje preformulirano tako da se donošenje definitivne odluke o tome prepušta savezničkom Savjetodavnom odboru za Italiju.

ljama, suradnji sa saveznicima i, naravno, pitanje Istre i Slovenskog primorja s vojnog i političkog gledišta. U tom kompleksu pitanja treba gledati problem Istre i Slovenskog primorja, a ne izolirano. Tako će biti jasnije držanje i Tita i Churchilla kad o tome budu diskutirali.

Kad je došao u Casertu, Churchill je već dobro poznao uz ostalo i poglede Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, odnosno Tita, na pitanje Istre i Slovenskog primorja. Znao je i za Šubašićevu izjavu o Istri i Slovenskom primorju koja je bila objavljena četiri dana prije sastanka Churchilla s Titom u spomenutoj deklaraciji, što je izazvalo uzbunu i negodovanje u britanskim službenim krugovima, posebno u Foreign Officeu. Što se tiče toga pitanja, Churchill je bio mirniji. Za predviđenu diskusiju o tome s Titom imao je jednostavnu formulu: o teritorijalnim zahtjevima Jugoslavena ne diskutirati do mirovne konferencije; o vojnom aspektu oko te oblasti diskutirati kao da prvo pitanje i ne postoji.

Pa, ipak, Churchillova uloga u predstojećim razgovorima bila je delikatna. Morao je biti oprezan zbog američke osjetljivosti, kad je riječ o jugoistočnoj Evropi. Sada kad se sprema iskrcavanje u južnu Francusku, ponovno britansko pokretanje pitanja iskrcavanja u Istri na Amerikance bi ostavilo loš dojam.

U jednom ranijem opširnom pismu, predsjednik Sjedinjenih Američkih Država, F. D. Roosevelt, stavio je Churchillu jasno na znanje da se »ne može složiti sa korišćenjem trupa Sjedinjenih Američkih Država protiv Istre i na Balkanu«. ¹⁴ A to Churchill nije mogao zanemariti. U takvim okolnostima susreli su se Tito i Churchill u podne 12. kolovoza 1944. godine.

Nitko od mjerodavnih osoba nije informirao Tita o onome što se zaključilo u visokim angloameričkim komandama o pitanju operacije u Istri, a što je prethodilo njegovom sastanku s Churchillom. Zbog toga što su mu saveznici uskraćivali informacije na što je već navikao, Tito je oprezno prilazio rješavanju spornih pitanja, ne odstupajući ni u kojem slučaju od osnovnih odluka Nacionalnog komiteta, odnosno Avnoja.

Na prvom njihovom susretu, Churchill je odmah u početku pokrenuo pitanje Istre, ali s vojnog aspekta (to će biti stalna britanska metoda), ostavljajući utisak da bi saveznici, napredujući kroz Italiju, mogli izvesti operacije u toj oblasti. ¹⁵ Na Churchillovo izravno pitanje bi li takvoj savezničkoj operaciji u Istri pružile podršku snage pod njegovom komandom, Tito je odgovorio da je u »mogućnosti da prikupi znatne snage u Hrvatskoj i Sloveniji« za takvu operaciju, u kojoj bi jugoslavenske snage pomogle saveznicima. On, Tito, nema ništa protiv takve savezničke operacije u Istri, uz uvjet da u njoj sudjeluju i jugoslavenske snage. ¹⁶

¹⁴ Nekoliko dana kasnije, u odgovoru na Rooseveltovo pismo, Churchill je ne bez prijekora podsjećao Roosevelta da je on, Roosevelt, ne jedanput govorio o napredovanju savezničkih snaga ka Istri koja »sa Trstom u Italiji ima strateški i politički značaj, koji, kao što ste vrlo jasno kazali, može izazvati duboku i dalekosežnu reakciju, naročito sada poslije ruskog napredovanja«.

¹⁵ Ta varijanta nastala je iz procjene da, nakon izvlačenja znatnih savezničkih snaga iz Italije za južnu Francusku, s vojne točke gledišta, iskrcavanje jakih snaga s mora u Istru, bez američke suglasnosti i pomoći, više ne dolazi u obzir. Preostao je samo put do Istre kopnom kroz Italiju.

¹⁶ *W. Churchill*, *ibid.*, 80; *V. Čerčil*, *ibid.*, 83.

To je, uglavnom, bilo sve što se na prvom susretu razgovaralo o Istri. Oba sugovornika dobila su utisak o gledištu suprotne strane na to pitanje: Tito, da Britanci računaju s prodorom njihove 8. armije kroz Italiju do Istre i dalje, u još neprecizirano vrijeme; Churchill, da se Tito uvjetno ne suprotstavlja suradnji, ali da nije ni ravnodušan što će uraditi Britanci. Značajno je da je prodiranje angloameričkih snaga u Italiji Kombinirani odbor načelnika generalštabova ograničio u taj etapi do linije Pisa—Rimini, što je svakako značilo pobjedu američke teze. Savezničko napredovanje u posljednje vrijeme osjetno je usporeno na prilazima Gotskoj liniji i ostavljalo je utisak da će se i zaustaviti. Titovo je mišljenje bilo da će opet doći do zastoja savezničkog napredovanja u Italiji upravo u predjelima Toskansko-emilijanskih Apenina, pa njegova izjava o eventualnoj operativnoj kooperaciji nije praktično ništa pridonosila Churchillovoj težnji, a izbjegao je konfrontiranje na prvom koraku, kad su tek pokrenuta mnoga druga važna pitanja.

Težište razgovora toga susreta bilo je na unutrašnjim političkim odnosima u Jugoslaviji, odnosno budućnosti Jugoslavije i karakteru njenog poretka. Mnogo toga o čemu je Churchill govorio ili što je pitao bilo je ispitivanje koliko Jugoslavlja djeluje pod utjecajem Sovjetskog Saveza i na unutrašnjem planu i u međunarodnim odnosima u začetku. Međutim, iako je bila kratka razmjena mišljenja o Istri, neskrivena jasnoća britanskih težnji koje je Churchill iskazao navela je Tita da pismenim putem dostavi Churchillu svoje mišljenje o našim pogledima na pitanje Istre i Slovenskog primorja (a i na neka druga pitanja), bez obzira hoće li u doglednoj budućnosti doći do dolaska savezničkih trupa u taj prostor ili će to izostati. Tito je odmah Churchillu saopćio da će mu dati najkasnije do sutra pismeno mišljenje o nekim pitanjima od obostranog interesa. Na kraju i Churchill je najavio da će Titu poslati jedan svoj memorandum.

Atmosfera na tom sastanku, kao i na prethodnim Titovim sastancima s drugim ličnostima, bila je neusiljena, otvorena i prijateljska. Ali, i jedna i druga strana osjetile su da je došla prilika za razjašnjavanje nekih pitanja. Osjećalo se da će to biti vrlo važna pitanja koja se neće lako riješiti. Vjerovatno su oba glavna aktera već tada uočila da se njihove želje i težnje prema Istri i Slovenskom primorju neće lako uskladiti. Upravo zato što je Churchill smatrao da je raščišćavanje s Titom pitanja Istre i Slovenskog primorja prvi korak za uspjeh strategijske koncepcije o prodoru u Austriju i Mađarsku, čime bi se utjecalo na pravac nadiranja Crvene armije u te oblasti Evrope, trebalo je postići uspjeh da bi se kasnije izbjegle tko zna kakve komplikacije. Polazeći s toga stajališta, Britanci se nisu kolebali da u tome smislu izvrše pritisak na Tita. Svjestan britanskih namjera, s druge strane, Tito je odlučio da ne ostavi nikakve sumnje u mišljenje Nacionalnog komiteta i svoje osobno, kao i da istakne tadašnju situaciju u tim regijama. On je to jasno formulirao u pismu sa čijim je sadržajem, čini se, još navečer, 12. kolovoza, upoznao Gammella. Britanska akcija bila je dobro smišljena. Pritisak na Tita trebalo je izvesti na dva odvojena kolosijeka: na vojnom i na političkom. Prvi, kao »čisto vojna mjera«, dolazio je formalno mimo Churchilla, od Savezničke komande sredozemnog ratišta. Ali, za pravilno razumijevanje onoga što će

doći u toku 13. kolovoza, nužno je podsjetiti da su na čelu te komande bili britanski generali Wilson i njegov načelnik štaba J. Gammell. Dakako, oni su podržavali Churchillovu politiku i u ovom slučaju nisu ni imali ni tražili suglasnost američkog partnera za korak koji će izvesti kod Tita.

Na osnovi ranijih informacija, koje su u razgovorima s Titom 6. i 10. kolovoza našle svoju potvrdu, general Wilson i njegov štab ocijenili su da Tito nema namjeru odstupiti od svojih namjera o Istri i Slovenskom primorju. Da bi izvršili pritisak na odluke Avnoja i Nacionalnog komiteta o tom pitanju, sastavili su dokument »o savezničkim planovima u Istri i okolici« koji je ujutro 13. kolovoza predao Titu general Gammell, načelnik Wilsonovog štaba. Taj tekst u cjelini glasi:

»1. U slučaju da savezničke snage okupiraju sjevernu Italiju (to podrazumijeva i Istru i Slovensko primorje — primj. V. K.), Austriju ili Mađarsku, saveznički vrhovni komandant namjerava da uspostavi Savezničku vojnu upravu u oblasti koja je bila pod talijanskom vlašću na početku rata. Time se automatski ukida talijanski suverenitet. Vojni guverner bit će general koji će biti komandant savezničkih armija u toj oblasti. Namjera je da oblast ostane pod neposrednom Savezničkom upravom dok se o njoj ne donese odluka putem pregovora između zainteresiranih vlada.

2. Ova izravna saveznička uprava je potrebna da bi se zaštitile baze i linije komunikacije savezničkih okupacionih trupa u centralnoj Evropi.

3. Pošto će se savezničke okupacione snage morati snabdijevati preko tršćanske luke, bit će im potrebno da raspoložu sigurnim linijama komunikacija pod zaštitom britanskih trupa na relaciji Ljubljana — Maribor — Grac.

4. Saveznički vrhovni komandant očekuje da će jugoslavenske vlasti surađivati s njim u sprovođenju ove politike i ima namjeru da s njima održava najtješnju vezu.«¹⁷

O suštini toga memoranduma vodio se razgovor između predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije maršala Tita, predsjednika jugoslavenske vlade dr I. Šubašića, predstavnika Savezničke komande središnjeg ratišta s generalom Gammellom na čelu i šefa britanske misije pri Vrhovnom štabu, brigadira F. Maclena. Britanci su forsirali rješenje kako je predviđao citirani memorandum. Njihov je prijedlog bio da će »u slučaju da savezničke snage okupiraju sjevernu Italiju, Austriju ili Mađarsku«, Narodnooslobodilačka vojska staviti na raspoloženje savezničkim snagama sredstva potrebna za njihovo održavanje i za sigurnost njihovih komunikacijskih linija, čime će Narodnooslobodilačka vojska de facto imati kontrolu nad tom oblasti u vrijeme ulaska savezničkih snaga. Na tome kompromisnom rješenju Britanci se nisu zaustavili. Oni su, uz to, odmah preložili da zapadno od stare jugoslavensko-talijanske granice, dakle u Istri i Slovenskom primorju, saveznici uspostave svoju vojnu vlast. Tito se tome usprotivio. Stavio je do znanja da se s obzirom na žrtve koje su Jugoslaveni dali na Istarskom poluotoku ne bi mogla prihvatiti vojna vlast saveznika. U tim oblastima, istakao je, već postoje jugoslavenski organi vlasti, i to treba uvažavati. Očigledno, britanski pregovarači

¹⁷ W. Churchill, *ibid.*, 81—82; V. Čerčil, *ibid.*, 84—85.

nisu imali šire kompetencije, pa je to pitanje zaključeno preporukom da Tito prouči priloženi memorandum.

Maršal Tito primio je, osim toga, i Churchillov memorandum. I sadržajem i stilom taj kao da nije imao nikakve veze s onim koji je predao general Gammell. Stara britanska diplomatska igra: jednom rukom udariti, a drugom udarenog pridržati. Churchillov memorandum razmatrao je gotovo svako drugo pitanje jugoslavenske političke scene, ali o Istri i Slovenskom primorju nije bilo ni riječi, da bi na kraju bilo izraženo »najveće divljenje« maršalu Titu i »njegovim hrabrim borcima«.

Tito je 13. kolovoza proučio oba memorandum a i definitivno potvrdio svoju već u početku razgovora u Italiji stvorenu sumnju da Britanci ne samo žele oduzeti nam kontrolu i utjecaj u Istri i Slovenskom primorju, nego ulaskom na teritorij Slovenije izvršiti pritisak na razvoj političke situacije u Jugoslaviji. S druge strane, u tim razgovorima pokrenut je niz važnih i delikatnih pitanja koja su bila od velikog značenja za narodno-oslobodilački pokret. Tito se sada našao pred dilemom: ako energično odbije one prve prijedloge, koji su ugrožavali određene rezultate naše vojne i političke borbe, neće ostati nikakve nade da se druga važna pitanja, o kojima se govorilo, riješe u našu korist; ukoliko prihvati što se traži, bit će dovedeno u pitanje sve što se postiglo u Istri i Slovenskom primorju. Tito se odlučio za srednje rješenje. Pridržavao se taktike suzdržljivosti i umjerenosti u svim pitanjima, ali nije bio spreman odstupiti ni koraka od principa i osnovnih stavova. Smatrao je da treba pismeno izložiti svoje poglede na to pitanje i ukazati na činjenično stanje, upozoravajući a ne prijeteći.

On nije mnogo držao do formalnosti. Stoga je u ovom slučaju dao odgovor samo u jednom pismu. Ignorirajući Savezničku komandu sredozemnog ratišta u čije je ime primio citirani memorandum, u pismu koje je uputio Churchill u odgovorio je na oba. U tome prilično dugom pismu, o Istri i Slovenskom primorju Tito je pisao:

»U vezi razgovora koji sam imao čast da vodim sa Vama 12. avgusta, dozvolite mi da se dotaknem još nekih pitanja za koja mislim da je bitno da se riješe ne samo u interesu nastavljanja naše zajedničke borbe, nego također i u interesu poslijeratnog razvoja u Jugoslaviji.

1. Smatram da je neophodno da pitanje Istre i Slovenije, u slučaju iskrcavanja savezničkih trupa na to područje, treba razjasniti bar u općim crtama. Osjećam potrebu da Vas obavijestim — a Vi ste bez sumnje to opazili preko Vaših oficira za vezu — da na teritoriji Istre i Slovenskog primorja, tj. teritoriji koju su ugovori o miru predali Italiji, sada ne postoje samo oružane snage naše Narodnooslobodilačke vojske, nego da tamo također postoji i organizirana civilna vlast gdje god uvjeti to dozvoljavaju. Što se tiče odnosa između savezničkih snaga koje će operirati na ovom području i naših kako vojnih tako i civilnih vlasti, potrebno je da se to razjasni. Isto se odnosi i na teritoriju Slovenije unutar granica bivše Jugoslavije kroz koju savezničke snage mogu prolaziti u toku operacije. Nisam još upoznat sa točnim pogledima Vaših vojnih vlasti po tom pitanju i veoma bih volio da čujem isto tako i Vaše mišljenje, jer bi nam to pružilo veliku pomoć u usaglašavanju naših zajedničkih napora u što bržem postizanju pobjede nad njemačkim okupacionim snagama.«

Zatim se Tito ponovo vraća na pitanje Jugoslavena iz Istre i Slovenskog primorja i zahtijeva od Churchilla da intervenira u našu korist:

»Duboko smo zainteresirani za one Jugoslavene koji su sada na Sardiniji, Korzici ili negdje na drugom mjestu i koji dolaze iz onih dijelova Primorja i Istre koji pripadaju Italiji. Osjećamo da tim ljudima treba dozvoliti da stupe u Narodnooslobodilačku vojsku ako to sami žele. Da ta želja postoji vidi se iz brojnih izjava koje stižu u naš štab od naših zemljaka. Već smo nekoliko puta postavljali to pitanje na dnevni red ali su nas obavještavali da je to stvar koju treba da odluči Saveznička komisija za Italiju i Sredozemlje.

Vi ćete, siguran sam, shvatiti da rješenju različitih problema u Jugoslaviji, naročito političkih problema, mora se prići sa velikom pažnjom, s obzirom na najvažnije činjenice kao što je mišljenje naroda, uspješno rješavanje ove teške borbe i usklađivanje svega toga zahtjevima zajedničkog napora saveznika. Ja tome pridajem naročiti značaj u žarkoj želji da neke mjere na koje mi sticajem okolnosti možemo ponekad biti prinuđeni, ne budu pogrešno protumačene.«

Do popodnevnog sastanka Tita i Churchilla obje strane imale su dovoljno vremena da prouče izmijenjene tekstove i razmisle o pojedinim pitanjima. Ti dokumenti pokrenuli su mnoga pitanja i ona se na predstojećem sastanku nisu mogla izbjeći.

Popodne 13. kolovoza u 5,30 sati ponovo su se sastali Tito i Churchill. Sastanku je prisustvovao Šubašić i manji broj određenih ličnosti. Razgovor se ubrzo usmjerio na pitanje Istre i Slovenskog primorja. Osvrćući se na sadržaj Titova pisma, Churchill je uglavnom ponovio što je pisalo u memorandumu Savezničke komande sredozemnog ratišta. Kazao je da je zahtijevao od generala Alexandera da izvrši desant na Istru, da bi savezničke snage brže podrle u Austriju i zamolio da ga u toj operaciji pomogne Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije. Za njega je također od velike važnosti da dođe u vezu s »rodoljubivim snagama u Mađarskoj«. Uvjeren je da je Istra jedan od najvažnijih sektora na Sredozemlju, jer udarac tamo znači zabosti nož u slabinu njemačkoj oružanoj sili. Najavljuje da će narednih tjedana raditi na izvršenju toga plana.

Churchill je kazao da smatra da bi o pitanju operacije na Istru trebalo da se konzultira s predsjednikom Rooseveltom i preporučio da se to pitanje održi u tajnosti. Prema njegovom, Churchillovom, shvaćanju Istra je još uvijek talijanska, a njen se status ne može unaprijed odrediti. O uklañanju talijanske vlasti, kazao je, odlučit će se u miru ili na sastanku velikih sila, na kome bi Jugoslavija imala pravo da iznese svoj zahtjev. Churchill upozorava da treba poštovati stav vlade Sjedinjenih Američkih Država koja je protiv teritorijalnih promjena u toku rata. Napokon, dodao je, u interesu je saveznika da od Talijana dobivaju korisnu pomoć u ratnim naporima, što znači da ih iz tih razloga ne treba uznemirivati. Predložio je da se nakon oslobođenja Istre i Slovenskog primorja od Nijemaca ti teritoriji stave pod savezničku vojnu upravu.

Tito nije znao da se u svome izlaganju Churchill poslužio bluffom, kad je govorio da o tome treba razgovarati s predsjednikom Rooseveltom čija vlada o tome najnovijem Churchillovom manevru nije imala pojma (to je bio jedan od razloga što je inzistirao na čuvanju tajnosti o operaciji

protiv Istre), kao i o namjeri da se narednih tjedana pozabavi provođenjem operacije.¹⁸ Ta Churchillova bujica procjena, mili i namjera imala je za cilj da impresionira Tita; toliko je Churchill bio obuzet starom željom da armije iz Italije prodru u Podunavlje i da na prvom koraku, u Istri, izbjegnu komplikacije.

Međutim, Tito se nije dao impresionirati. Churchillovo mišljenje o rješenju pitanja Istre i Slovenskog primorja smatrao je direktnim pritiskom i suprostavljanjem stvarnom stanju. O svome mišljenju i držanju nije htio da Churchilla ostavi u dilemi. Kazao mu je »da ni pod kojim uvjetima« ne bi se pomirio da u tim oblastima ostanu organi talijanske civilne vlasti. Istakao je da i vojna i civilna vlast narodnooslobodilačkog pokreta poduzimaju opsežne mjere za učvršćenje uprave na tome teritoriju.

Očigledno aludirajući na Churchillovu izjavu da se Talijani bore sada na savezničkoj strani i da ih zato ne treba uzbuđivati, Tito je istakao: Jugoslavija se još nalazi u ratu s Italijom. I dodao da su se u Istri i Slovenskom primorju borile i danas se bore jedinice Narodnooslobodilačke vojske; u toj oblasti postoji naš slobodni teritorij. Mi ne možemo dozvoliti ponovno uspostavljanje talijanske uprave tamo gdje postoji naša.¹⁹

Churchill na to nije reagirao. Svaka strana ostala je na svome stajalištu. Tako se završio dijalog Tito—Churchill o Istri i Slovenskom primorju.²⁰ Čini se da je ipak na kraju svojih posjeta Italiji Churchill iz više razloga (ostavljene savezničke snage u Italiji, zaustavljanje napredovanja na toj fronti, Titov otpor njegovim planovima o Istri i Slovenskom primorju, rasplamsana nova sovjetska ofenziva na Istočnoj fronti itd.) u jednom trenutku došao do zaključka da se mora pomiriti i s drugim okolnostima. On je 17. kolovoza posjetio štab generala Alexandera i na licu mjesta se uvjerio kako su smanjeni izgledi za velike realizacije. »Dalekosežni planovi, piše Churchill, u koje smo polagali nade moraju se sad napustiti.«²¹ Ta malodušnost, čini se, bila je prolazna. Nova saveznička ofenziva u Italiji, koja je počela 26. kolovoza, otvorila je Churchillu i nove izgledе: »Još uvijek se nadam da to (prodor preko Padske ravnice ka Beču — primj. V. K.) možemo, postići.«²² Dva dana kasnije piše Rooseveltu pun zanosnog optimizma: [...] siguran sam da bi dolazak jedne snažne armije u Trst i Istru kroz četiri ili pet tjedana imao učinak koji bi daleko prešao čisto vojni značaj. Titovi ljudi bi nas čekali u Istri. Kakvo će stanje tada biti u Mađarskoj to ne mogu znati, ali u svakom slučaju treba da budemo u položaju da u potpunosti iskoristimo svaku novu krupnu pri-

¹⁸ Churchill je još na kraju prvog sastanka kazao Titu da će poslati izvještaj o tome susretu predsjedniku Sjedinjenih Američkih Država F. D. Rooseveltu i obavijestiti maršala Staljina. Tako je i postupio. 14. kolovoza poslao je pisma svojim partnerima u kojima izvještava da je dva dana razgovarao s Titom i o čemu je razgovarao. Ali izostavio je da kaže bilo šta o pitanju Istre i Slovenskog primorja; o njima nije napisao ni riječi.

¹⁹ O tome vrlo značajnom sastanku u svojim memoarima Churchill piše sažeto, bez finesa njegovog toka i sadržaja. *W. Churchill*, *ibid.*, 82; *V. Čerčil*, *ibid.*, 85.

²⁰ Usprkos tome Titovi sastanci u Italiji bili su vrlo korisni; o mnogim drugim političkim i vojnim pitanjima postignuta je suglasnost, što je došlo do izražaja i u zajedničkom britansko-jugoslavenskom kominikeju o razgovorima Tito—Churchill.

²¹ *W. Churchill*, *ibid.*, 95; *W. Čerčil*, *ibid.*, 99.

²² *W. Churchill*, *ibid.*, 106; *V. Čerčil*, *ibid.*, 111.

liku.«²³ I na kraju kolovoza pisao je feldmaršalu J. C. Smutsu: »[. . .] nadam se da ćemo obuhvatiti i probiti Gotsku liniju, prodrijeti u Padsku ravnicu i na kraju napredovati preko Trsta i Ljubljanskog prolaza do Beča.«²⁴ Istodobno je odlučio da čak i Rooseveltu oprezno, u kontekstu, s čisto vojnim obrazloženjem, objašnjava što se sve pruža kao mogućnost kada se unište njemačke armije u Italiji ili se povuku iz nje: »Ova upotreba (britanske 8. i američke 5. armije u Italiji — primj. V. K.) može poprimiti vid pokreta najprije prema Istri i Trstu, a na kraju prema Beču.« Sve je pokazivalo da neuspjesi i iskušenje nisu naveli Churchilla da se odrekne svog plana prema Podunavlju.

Sutradan, nakon završetka razgovora s Churchillom, Tito je stigao u Bari. Toga dana, navečer, susreo se s povjerenikom vanjskih poslova, J. Smodlakom, kome je ujutro narednog dana detaljnije prenio sadržaj razgovora s Churchillom. Tito je kazao da su razgovori bili vrlo korisni i vođeni u srdačnoj atmosferi. Što se tiče Istre i Slovenskog primorja, kazao je da mu je rečeno da tamo neposredno predstoji savezničko iskrcavanje; u tim oblastima — tako je Smodlaka zabilježio — koje smatraju dijelom Italije, saveznici bi vršili vojnu i civilnu vlast. Churchill je obećao da naši borci neće biti razoružani ni odstranjeni odatle, a ima izgleda da saveznici uspostave talijansku civilnu vlast. »Maršal je svjestan, piše Smodlaka, da (u tome pitanju — primj. V. K.) nije postigao velike konkretne uspjehe, ali zato nije popustio ni za dlaku od našeg stanovišta.«²⁵

Tito se vratio na Vis s dvojakim utiskom: bio je zadovoljan sa svim ključcima sastanaka u Italiji koji su se odnosili na savezničku pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci i saradnju sa saveznicima i vladom Ivana Šubašića; nije bio zadovoljan s razgovorima o Istri i Slovenskom primorju. Kao rezultat vojnih i političkih dogovora na Titovim sastancima u Italiji, na Visu se razvila živa politička aktivnost. Već 17. kolovoza ujutro održan je sastanak članova Nacionalnog komiteta i nekih članova predsjedništva Avnoja. Tito je prisutne obavijestio o rezultatima svoje posjete Italiji. Sjednica Nacionalnog komiteta, kojoj su prisustvovali i neki ministri kraljevske vlade sa Šubašićem na čelu, održana je 19. kolovoza.²⁶ Tito je na sjednicu došao nešto kasnije.

Pod utiskom Titovog ranijeg saopćenja o razgovorima s Churchillom, na tome se sastanku razvila diskusija o budućim jugoslavenskim granicama, ali ne u pojedinostima, nego da se odredi »opći pravac«. Prisutni su se složili da će Jugoslavija zahtijevati sve one krajeve u kojima u većini žive Jugoslaveni, s tim da se drugim narodnostima osiguraju njihova prava, da se eventualni granični sporovi riješe sporazumno sa susjedima. Smodlaka je posebno preporučio da se bez kolebanja ustraje u zahtjevu da se

²³ W. Churchill, *ibid.*, 109; V. Čerčil, *ibid.*, 114.

²⁴ W. Churchill, *ibid.*, 91; V. Čerčil, *ibid.*, 95.

²⁵ Partizanski dnevnik dra Josipa Smodlake, datum 15. kolovoza 1944. godine. Smodlakina verzija u cjelini ima dosta historijskih netočnosti, koje su proistekle vjerovatno iz loše interpretacije onoga što je čuo pa zabilježio u dnevnik. Također je u koliziji sa stanjem stvari njegov navod zabilježen pod datumom 14. kolovoza, u kome stoji da mu je šef Titovog kabineta, Mitar Bakić, kazao da je Tito dobio utisak »da se Churchill neće protiviti da Gorička i Istra budu prisajedinjene Jugoslaviji«.

²⁶ Smodlaka je zabilježio taj sastanak pod datumom 18. kolovoza.

Istra i Slovensko primorje priključe Jugoslaviji. To su redom podržali Kardelj, Šubašić, Žujović, Cankar i Velebit.

Kad je pregledao bilancu svoje vanjskopolitičke aktivnosti, u skladu s razvojem prilika u zemlji i jačanjem narodnooslobodilačkog pokreta, Tito je donio odgovarajuće odluke o pitanju Istre i Slovenskog primorja u tim okolnostima. On produžava akciju stalnog prisustva našeg zahtjeva za te oblasti na međusavezničkom planu i u Italiji. U tome smislu Smodlaka nastavlja polemiku u štampi s Talijanima. Titove ranije direktive glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije da neprestano jačaju vojne jedinice u Istri i Slovenskom primorju i razvijaju narodnu vlast, sada dobijaju novi impuls. Dok su oko sredine kolovoza Nijemci prebacili u Istru 237. diviziju kao pojačanje, od istarskih partizanskih brigada formirana je potkraj kolovoza 43. divizija. Uskoro će u Istri biti formirana grupa partizanskih odreda, a u prvoj polovici rujna na slobodnom teritoriju osnovat će se Oblasni odbor NOF za Istru.

U Slovenskom primorju su 30. i 31. divizija (9. korpus) još u lipnju i srpnju, kao i druge jedinice Narodnooslobodilačke vojske u Sloveniji, razorile važne željezničke pruge (na čemu je i general Wilson pismeno zahvalio Vrhovnom štabu NOV); sada u rujnu, počele su novu ofenzivu. Britanci nisu mogli previdjeti da se aktivnost jedinica u Hrvatskoj i Sloveniji s onima u Istri i Slovenskom primorju slila u jedinstvenu snagu, što je nedvojbeno dokazivalo privrženost naroda tih krajeva Jugoslaviji. Vrijeme je ipak radilo za narodnooslobodilački pokret. Prošao je kolovoz i odmicao rujan, ali se zapadno od Jugoslavije nije ništa naročito dogodilo: niti je njemačka fronta u Italiji probijena, niti se brzo pomicala na sjever. Nije došlo ni do desanta na Istru, koji je Churchill nagovijestio Tito. Naprotiv, istočno od Jugoslavije, promjene su bile brze i značajne: prodorom Crvene armije u Rumunjsku, nova vlada u Rumunjskoj objavila je rat Njemačkoj; 5. rujna Crvena armija je ušla u Bugarsku i u njoj je sutradan izbio ustanak protiv dotadašnje vlade. Na istočnu granicu Jugoslavije stigla je Crvena armija upravo u vrijeme kad su Nijemci otpočeli povlačenje iz Grčke, a 46. divizija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i mnogobrojni partizanski odredi razvili su operacije posvuda. Cijela Jugoslavija bila je u punom zamahu borbi u prvoj etapi za konačno oslobođenje zemlje, od Slovenije do Makedonije. Jugoslavija se našla pred novim velikim vojnim i političkim pobjedama.

Upravo u to vrijeme, kad se u Londonu sasvim jasno ocrtavalo da više nema nikakvih prepreka za punu pobjedu narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji, došlo je do novog pritiska britanske vlade radi stvaranja koalicione vlade Tito—Šubašić. Tito je tada imao važnije poslove kojima je trebalo da se pozabavi, a to su velike vojne operacije odlučne za pobjedu.

Na osnovi cjelokupne situacije oko Jugoslavije i u Jugoslaviji, Tito je već u rujnu ocijenio da je nastupio početak završnog procesa za postizanje konačne pobjede. Znao je da će se narednih mjeseci ubrzano mijenjati i vojna i politička situacija, pa tako i ova na jugoistoku Evrope i da je vrijeme da neke stvari iznese javno. U nizu takvih pitanja, u tome trenutku u prvi plan je izbilo pitanje Istre i Slovenskog primorja. S obzirom na poznato držanje britanskih visokih ličnosti i vlade u tome pitanju i

napora generala Alexandera da probije njemački front na Toskansko-emilijanskim Apeninima i što prije dopre do Istre, do čega je moglo uskoro doći, na početku rujna bilo je vrijeme kad je to pitanje trebalo iznijeti javno. Tito je za to iskoristio proslavu dvogodišnjice osnivanja 1. dalmatinske udarne brigade. U prisustvu savezničkih ličnosti, članova Nacionalnog komiteta i predsjedništva Avnoja održao je na Visu 12. rujna govor u kome je o tome pitanju kazao:

»Danas se približava čas kada će se morati govoriti o granicama naše zemlje. Mi nismo o tome nikada, u toku čitavog ovog rata govorili. Ali ja o tome moram kazati nekoliko riječi. Naš narod se borio za svoju slobodu, za svoju nezavisnost, za bolju i sretniju budućnost, ali on se bori i za oslobođenje one naše braće koja su decenijama stenjala pod tuđinskim jarmom. Ovom borbom naša braća u Istri, u Slovenskom primorju, u Koruškoj moraju biti i bit će oslobođena i živjet će slobodna u svojoj domovini, sa svojom braćom. To je želja svih nas, to je želja i njih tamo. Mi tuđe nećemo — no svoje ne damo.«²⁷ Tito, dalje, kaže da se morao »tog pitanja dotaći, jer smo mi za čitavo ovo vrijeme bili i suviše skromni u tim pitanjima. U toku čitavog rata nismo o njima govorili«. On osuđuje — vješto prebacujući na »vlade nekih susjednih zemalja«, ali aludirajući na britansku vladu — zahtjeve i apele upućene Jugoslaviji da bude velikodušna i odustane od tih pravednih zahtjeva da »i dalje ostavimo svoju braću pod tuđinskim jarmom«.

Ta Titova izjava odjeknula je u savezničkim zemljama vrlo jako, to više što se promatrala kao posljedica nastale opće vojne situacije u jugoistočnoj Evropi. »Govor maršala Tita pred Prvom dalmatinskom brigadom — javljao je general V. Velebit iz Londona — izazvao je ogromno interesiranje u Engleskoj i Americi.« Saveznički krugovi, posebno britanski, vidjeli su u tome Titovom javnom istupu kraj dotadašnjeg stila borbe Jugoslavena za Istru i Slovensko primorje i najavu veće i šire koncepcije, u kojoj će Tito usmjeriti nabujale snage narodnooslobodilačkog pokreta, da realizira jedan od osnovnih zadataka u stvaranju nove Jugoslavije.

---

²⁷ J. B. Tito, *Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941—1945.*, Zagreb 1947, 224.

SUMMARY

TITO'S POLICY TOWARDS THE ALLIES IN THE MATTER OF THE PROBLEM OF ISTRIA AND SLOVENSKO PRIMORJE (SLOVENE COASTAL AREA) FROM 1941—1944

Gaining the freedom for Yugoslav territories then alienated was one of the main aims of fighting of Yugoslav people. The specific characteristic of the National Liberation War in Yugoslavia was mostly manifested in pushing the fights over the old Yugoslav-Italian border into the area of Istria and Slovensko Primorje (Slovene Coastal Area), developing almost simultaneously the organs of new people government. In September 1943, when Italy capitulated, there started a mass up-rising soon followed by the proclamations of their annexation to Yugoslavia. That act gave to the problem of Istria and Slovensko Primorje the international aspect, as the assent of the Allies was much needed. USSR accepted the fact, though only informally, but Great Britain was strongly against it. So Tito had to discuss the problem with General Wilson and General Alexanĉer, and in August 1944 with Churchill too — the talks took place in Italy. There followed the exchange of notes and opinions but no assent was given: the British had even the intention to occupy these territories still not acknowledging the lawful rights of Yugoslavia over them. Tito refused to accept that viewpoint and on 12th September he publicly proclaimed the right of Yugoslavia over Istria and Slovensko primorje; that act meant the end of one stage of the struggles of this area and the announcement of a new open fight which was going to reach the mentioned final aim of fighting of Yugoslav people.